ALBERTO MANGUEL

Un cititor în Pădurea din Oglindă

Traducere din limba engleză și note
de **Bogdan-Alexandru Stănescu**

3
TREI

Cuprins

Prefață 11

Partea întâi — Cine sunt eu? 15
Un cititor în Pădurea din Oglindă 17
Faceți loc pentru umbră! 31
Despre condiția de a fi evreu 49
Între timp, în altă parte a Pădurii 55
Cu cât mai departe de Anglia 71
Omagiu lui Proteu 78

Partea a doua — Lecția maestrului 81
Borges îndrăgostit 83
Borges și evreul mult-așteptat 107
Cum să falsifici 113

Partea a treia — Memorii 129
Moartea lui Che Guevara 131
Contabilul orb 142
Perseverența adevărului 158
SIDA și poetul 173

Partea a patra — Joc de cuvinte 189
Punctul 191
Laudă cuvintelor 194
Scurtă istorie a paginii 198
Vocea care spune EU 210

Răspunsuri finale....224
Ce cântau sirenele....231

Partea a cincea — Cititorul ideal....243
Însemnări pentru o definiție a cititorului ideal....245
Cum a învățat Pinocchio să citească....253
Candide la Sanssouci....268
Porțile Paradisului....281
Timpul și Cavalerul Tristei Figuri....297
Computerul Sfântului Augustin....305

Partea a șasea — Cartea ca afacere....325
Când albul este negru....327
Partenerul secret....337
În onoarea lui Enoch Soames....348
Iona și balena....355
Legenda păsărilor Dodo....371

Partea a șaptea — Crimă și pedeapsă....373
In memoriam....375
Iscoadele lui Dumnezeu....385
Încă o dată, Troia....404
Artă și blasfemie....408
La masa Pălărierului Nebun....412

Partea a opta — Biblioteca sacră....429
Însemnări pentru o definiție a bibliotecii ideale....431
Biblioteca Jidovului Rătăcitor....437
A trăi în bibliotecă....451
Sfârșitul lecturii....457

Surse....474

Prefață

Ar trebui să ții un discurs de mulțumire,
i-a sugerat Regina Roșie, încruntându-se.
Alice în Țara din Oglindă, Capitolul 9

Subiectul acestei cărți, ca de altfel subiectul aproape tuturor celorlalte cărți ale mele, este cititul, cea mai specific umană dintre toate activitățile creatoare. Cred că suntem, în miezul ființei noastre, animale cititoare și că arta lecturii, în accepțiunea ei cea mai largă, ne definește ca specie. Venim pe lume având ca scop să găsim narativul în tot ce ne-nconjoară: în peisaj, pe cer, pe chipurile celorlalți și, bineînțeles, în imaginile și în cuvintele pe care specia noastră le creează. Ne citim propriile vieți și pe ale celorlalți, citim societățile în care trăim și pe cele ce se află dincolo de granițele noastre, citim imagini și clădiri, citim ceea ce se găsește între copertele unei cărți.

Acest ultim gest este esențial. Pentru mine, cuvintele aflate pe o pagină oferă coerență lumii. Când locuitorii din Macondo au fost afectați de o boală asemănătoare amneziei, boală ce i-a lovit într-o bună zi din timpul veacului lor de singurătate, și-au dat seama că tot ceea ce știau ei despre lume dispare foarte rapid și că se poate întâmpla să uite ce este o vacă, ce este un copac, ce este o casă. Antidotul, așa cum au descoperit, stătea în cuvinte. Pentru a-și reaminti ce înseamnă lumea, au scris etichete

pe care le-au atașat de animale și de obiecte: „Acesta este un copac", „Aceasta este o casă", „Aceasta este o vacă, animal care ne dă lapte pe care, dacă-l punem în cafea, obținem *café con leche*". Cuvintele ne spun ceea ce noi, ca societate, credem că ar fi lumea.

„Credem că ar fi": aici se află provocarea. Cuplând cuvintele cu experiența, iar experiența cu cuvintele, noi, cititorii, trecem prin experiențe care fie ne amintesc de unele reale, fie ne pregătesc pentru unele viitoare, fie ne vorbesc despre experiențe care nu vor fi niciodată ale noastre, așa cum știm prea bine, cu unica excepție a trăirii lor pe pagina arzândă. În concordanță, ceea ce credem noi că este o carte își modifică profilul cu fiecare lectură. De-a lungul anilor, experiența, gusturile, prejudecățile mele s-au schimbat: pe măsură ce zilele se scurg, memoria mea nu prididește să rearanjeze în rafturi, să catalogheze, să renunțe la volumele din biblioteca personală; cuvintele mele și lumea mea — cu excepția a câtorva pietre de hotar — nu se suprapun niciodată. Celebra vorbă despre timp a lui Heraclit se aplică la fel de bine cititului meu: „Nu te scalzi niciodată de două ori la rând în aceeași carte".

Ceea ce rămâne invariabil este plăcerea de a citi, de a ține o carte în mâini și de a avea pe neașteptate acea senzație deosebită de uimire, de recunoaștere, acel fior sau acea căldură pe care câteodată o anumită înșiruire de cuvinte le stârnește în noi. A scrie despre cărți, a le traduce, a alcătui antologii sunt activități ce mi-au slujit drept justificare pentru această plăcere vinovată (de parcă plăcerea are vreodată nevoie de justificare!) și câteodată chiar mi-au permis să-mi câștig existența.

„E o lume bună și mi-aș dori să aflu cum aș putea câștiga 200 de lire pe an în ea“, îi scria poetul Edward Thomas prietenului său Gordon Bottomley. Cronica literară, traducerea și editarea de carte mi-au permis câteodată să câștig aceste 200 de lire.

Henry James a născocit sintagma „desenul din covor“ pentru a desemna o temă recurentă ce străbate opera unui scriitor asemenea unei semnături secrete. În multe dintre textele pe care le-am scris (cronici, amintiri sau studii introductive), cred că pot distinge acea figură evanescentă: are de-a face cu felul în care arta pe care o iubesc atât de mult, meșteșugul cititului, se leagă de locul în care o practic, de „lumea bună“ a lui Thomas. Cred într-o etică a lecturii, într-o responsabilitate față de felul în care citim, într-un angajament în același timp politic și intim față de actul de a da paginile și de a urmări rândurile. Și cred că, din când în când, dincolo de intențiile autorului și de speranțele cititorului, o carte ne poate face mai buni și mai înțelepți.

În „limbajul precis“ al mulțumirilor, aș vrea să fac o plecăciune lecturilor generoase ale lui Ileene Smith și Susan Laity și redactării pline de atenție a lui Dan Heaton.

Craig Stephenson, care în ultimii douăzeci de ani a fost primul cititor a tot ce am scris, mi-a sugerat structura, ordinea și selecția operelor discutate în această carte (așa cum a făcut și pentru *Into the Looking-Glass Wood*, volumul din 1998 din care au fost preluate câteva eseuri, precum și câteva rânduri ale acestei prefețe.) Mi-a rectificat înclinația de a păstra anumite bucăți ocazionale de care eram atașat exclusiv din motive sentimentale,

mi-a amintit de altele de care uitasem, a insistat să-mi revizuiesc anumite paragrafe sau exemple care acum păreau învechite și a petrecut mult mai mult timp reflectând la adecvarea fiecărei părți decât aș fi făcut-o eu, cu nerăbdarea mea. Pentru toate astea și pentru multe alte lucruri pe care el nu le-ar recunoaște nici în ruptul capului, mulțumirile mele pline de dragoste.

Partea întâi

Cine sunt eu?

— Ba sunt reală! a ripostat Alice și a început să plângă.
— N-ai motiv să plângi, a replicat Manda.
— Dacă n-aș fi reală, a răspuns Alice, râzând printre lacrimi, n-aș fi în stare să plâng; totul e atât de caraghios!
— Doar nu-ți închipui că astea sunt lacrimi reale? a întrerupt-o Tanda cu dispreț în glas.

Alice în Țara din Oglindă, Capitolul 4

Un cititor în Pădurea din Oglindă

— Vrei să-mi spui, te rog, pe ce drum trebuie să merg ca să ies de aici?
— Asta depinde în mare măsură de locul unde vrei să ajungi, i-a răspuns Pisica.

Alice în Țara Minunilor, Capitolul 6

Pe când aveam opt sau nouă ani, într-o casă care acum nu mai există, cineva mi-a dăruit un exemplar din *Alice în Țara Minunilor* și *Alice în Țara din Oglindă*. Asemenea multor cititori, am simțit întotdeauna că ediția în care am citit o carte pentru prima oară va rămâne, pentru tot restul vieții mele, cea originală. A mea, mulțumesc astrelor, era îmbogățită de ilustrațiile lui John Tenniel și era tipărită pe o hârtie groasă, lucioasă și care mirosea în mod misterios a lemn ars.

Nu am înțeles totul la prima mea lectură din *Alice*, dar asta n-a contat prea mult. Am priceput de la o vârstă foarte fragedă că, doar dacă nu citești cu un scop precis, altul decât propria plăcere, poți ocoli fără mare pagubă mlaștini periculoase, îți poți croi drum cu maceta prin jungle încâlcite, poți sări peste văile solemne și plictisitoare, te poți lăsa pur și simplu în voia torentului viguros al povestirii.

Pe cât îmi pot aduce aminte, prima mea impresie asupra aventurilor lui Alice a fost aceea a unei aventuri

propriu-zise în care chiar eu devenisem tovarășul bietei fetițe. Căderea prin vizuina iepurelui și trecerea prin oglindă nu erau decât puncte de pornire, la fel de banale și de minunate ca îmbarcarea în autobuz. Dar ce călătorie! Pe când aveam opt sau nouă ani, neîncrederea mea încă nu se născuse, iar ficțiunea se simțea câteodată mai reală pe pielea mea decât întâmplările zilnice. Nu e vorba despre faptul că aș fi crezut în existența reală a unui loc numit Țara Minunilor, ci despre acela că eram convins că e alcătuit din aceeași materie precum casa, strada mea sau cărămizile roșii din care era construită școala mea.

O carte devine cu totul alta de fiecare dată când o citim. Când am cunoscut-o pe prima Alice, în copilărie, a fost o călătorie, ca *Odiseea* sau *Pinocchio*, și am simțit întotdeauna că aș fi o Alice mai bună decât un Ulise sau o păpușă de lemn. Apoi a venit Alice a adolescenței și am înțeles perfect prin ce a trecut când Iepurele-de-Martie i-a oferit vin, iar la masă nu era vin, sau când Omida i-a cerut să-i spună exact cine e ea și ce înțelege prin asta. Avertizarea lui Tweedledee (Tanda) și Tweedledum (Manda) că Alice n-ar fi altceva decât visul Regelui Roșu mi-a bântuit somnul, iar orele de trezie îmi erau torturate de examene în care profesori asemănători Reginei Roșii îmi puneau întrebări de genul „Dacă îi iei unui câine osul, ce rămâne?“ Mai târziu, la douăzeci de ani, am găsit judecata Valetului de Inimă Roșie în *Anthologie de l'humour noir* a lui André Breton și mi-a devenit evident că Alice era o soră a suprarealiștilor; în urma unei conversații pe care am avut-o la Paris cu scriitorul cubanez Severo Sarduy, am fost uimit să descopăr că Ouț-Piticuț datorează atât de multe doctrinelor structuraliste de la

Change sau *Tel Quel*. Și chiar mai târziu, când m-am stabilit în Canada, cum să nu remarc că Regele Alb (*Însă eu aveam în minte un plan / Să vopsesc favoriții, să-i fac verzi, / Să flutur apoi evantaiul cel mare / Tocmai pentru ca să nu-i vezi*.) și-a putut găsi o slujbă ca unul dintre numeroșii birocrați care forfotesc de-a lungul coridoarelor fiecărei instituții publice din noua mea țară?

În decursul anilor în care am citit și recitit *Alice*, am găsit multe alte interpretări ale cărții, dar nu pot spune că vreuna dintre acestea ar fi devenit, în sensul profund al sintagmei, a mea. Interpretările celorlalți influențează, bineînțeles, propria lectură, oferă noi puncte de vedere sau colorează anumite pasaje, dar majoritatea seamănă cu acele comentarii ale Musculiței care șoptește enervant în urechea lui Alice: „Ai putea să faci o glumă pe tema asta". Eu refuz; sunt un cititor gelos și nu le voi acorda celorlalți *jus prima noctis* cu cărțile pe care le citesc. Sentimentul intim de înrudire pe care l-am avut cu atât de mulți ani în urmă în legătură cu *Alice* nu a slăbit în intensitate; de fiecare dată când o recitesc, legăturile devin mai puternice, în feluri care mai de care mai personale și mai inedite. Sunt fragmente pe care le știu pe dinafară. Copiii mei (fiica mea cea mare se numește, bineînțeles, Alice) îmi ordonă să-mi țin gura când izbucnesc și încep să recit versurile îndurerate ale poemului *Morsa și Dulgherul*. Și pentru aproape fiecare experiență nouă găsesc un ecou premonitoriu sau nostalgic în paginile ei, care-mi repetă mereu „Cam asta te așteaptă" sau „Ai mai trecut pe-aici".

Una dintre aventuri, mai mult decât celelalte, nu descrie numai o anumită experiență pe care aș fi avut-o

ori pe care aș putea-o avea, ci pare a trimite spre ceva mult mai complex, o experiență sau (dacă termenul nu este prea impunător) o filosofie de viață. Are loc la sfârșitul Capitolului 3 al *Țării din Oglindă*. După ce transcende propria reflecție și străbate țara tablei de șah care se întinde în spatele oglinzii, Alice intră într-o pădure întunecată unde (așa cum i s-a spus) lucrurile nu poartă nume. „Oricum, și-a făcut Alice curaj când a intrat pe sub copaci, e o mare ușurare ca, după ce am fost atât de înfierbântată, să pătrund acum în... în... în *ce*?" Uimită că nu-i vine în minte cuvântul exact, Alice încearcă să și-l amintească. „Vreau să spun, să pătrund... sub... sub *asta*, știi!" — și a pus mâna pe trunchiul unui copac. „Cum se cheamă ăsta? Cred că nu are un nume — ce mai, cu siguranță că nu are." Încercând să-și amintească termenul care denumește locul în care se află, obișnuită să transfere în limbaj experiența realității, Alice descoperă brusc că nimic *nu are* de fapt un nume: că până ce ea nu va numi un lucru, acel lucru va rămâne nenumit, prezent, însă tăcut, intangibil ca un strigoi. Trebuie ca ea să-și amintească cuvintele uitate? Sau trebuie să le inventeze, nou-nouțe? Această enigmă cu care se confruntă Alice este una străveche.

După ce l-a creat pe Adam „din țărâna pământului" și l-a așezat într-o grădină aflată la răsărit de Eden (după cum ne spune cel de-al doilea capitol al *Genezei),* Dumnezeu și-a continuat munca și a creat toate jivinele de pe pământ și toate păsările cerului, apoi i le-a înfățișat lui Adam pentru ca acesta să le dea nume; și, după cum le-a numit Adam, „așa le-a rămas numele". Secole de-a rândul, cărturarii au fost nedumeriți de această mutare

ciudată. Era Adam într-un loc (asemenea Pădurii din Țara din Oglindă) unde toate lucrurile erau nenumite, astfel încât a fost obligat să inventeze nume pentru obiectele și creaturile care-l înconjurau? Sau, de fapt, jivinele și păsările pe care le crease Dumnezeu aveau nume, pe care Adam ar fi trebuit să le știe și să le pronunțe asemenea unui copil care vede un câine sau luna pentru întâia oară?

Și ce înțelegem noi prin „nume"? Întrebarea, sau o variantă a întrebării, este pusă în *Alice în Țara din Oglindă*. La câteva capitole distanță de traversarea pădurii nenumite, Alice se întâlnește cu personajul trist al Regelui Alb care, în felul autoritar al adulților, spune că-i va cânta un cântec menit s-o „aline". „Cântecul se cheamă", spune Regele, *„Ochi de pește Cod"*:

> — Da, ăsta-i numele cântecului? a întrebat Alice, încercând să se arate interesată.
> — Nu, nu înțelegi, a răspuns Cavalerul ușor sâcâit. Așa se numește *numele* cântecului. Dar titlul cântecului e *Un moș bătrân de tot*.
> — Atunci ar fi trebuit să întreb care-i titlul cântecului? s-a corectat Alice.
> — Nu, n-ar fi trebuit, asta-i altceva. Cântecul se numește *Căi și Mijloace de Existență*, dar asta-i numai cum se numește.
> — Și atunci care-i titlul cântecului? a întrebat Alice, simțindu-se năucită.
> — Tocmai aici voiam să ajung. Titlul cântecului este *Șezând pe poartă sus* și melodia e propria mea invenție.

Așa cum se va dovedi, melodia *nu* este propria lui invenție (după cum ne va indica Alice), la fel cum nu sunt nici distincțiile pline de acribie ale Regelui, între ceea ce numește un cuvânt, cuvântul propriu-zis, ceea ce stă la baza numirii și lucrul în sine; aceste distincții sunt la fel de vechi precum primii comentatori ai *Genezei*. Lumea în care a fost aruncat Adam nu-l cunoștea pe Adam; nu cunoștea, de asemenea, nici cuvintele lui Adam. Tot ceea ce vedea Adam, tot ceea ce simțea el, ca și tot ceea ce îi plăcea lui sau îi provoca teamă, totul urma să-i fie prezentat prin intermediul unor straturi de cuvinte, cuvinte prin care limba încearcă să îmbrace goliciunea experienței. Nu este întâmplător faptul că Adam și Eva, după pierderea inocenței, au simțit obligația de a purta piei de animale, astfel încât, precum scrie un comentator al *Talmudului*, „să poată învăța cine sunt prin intermediul formei ce-i îmbracă". Cuvintele, numele lucrurilor oferă formă experienței.

Sarcina de a numi lucrurile cade în grija fiecărui cititor. Ceilalți, cei ce nu citesc, trebuie să-și numească experiența precum pot, construind surse verbale, ca și cum și-ar imagina propriile cărți. În societatea noastră livrescă, meșteșugul lecturii semnalizează intrarea noastră pe căile tribului, cu ale sale coduri și cerințe specifice, ne permite să împărtășim sursa comună a vorbelor înregistrate în memorie; dar ar fi o greșeală să privim lectura ca pe o activitate ce ține doar de receptare. Din contră: Stéphane Mallarmé a oferit ca variantă datoria fiecărui cititor de a „purifica sensul cuvintelor tribului". Pentru a realiza acest lucru, cititorii trebuie să-și aproprieze cărțile. În biblioteci nemărginite, asemenea

hoților în noapte, cititorii ciupesc câte un nume, creații vaste și uimitoare precum „Adam“ și la fel de deșănțate precum „Rumpelstiltskin“. Dante își descrie întâlnirea cu cele trei fiare din pădurea întunecată ca având loc „spre-amiaza vieții noastre muritoare“; pentru cititorii săi, acea viață pe jumătate scursă devine chiar a lor și, de asemenea, imaginea reflectată a altei vieți, un loc pe care l-au văzut odinioară, în copilărie, o pădure ce le umple reveriile cu miros de pin și de blană de vulpe. John Bunyan își descrie pelerinul creștin fugind de acasă cu degetele în urechi pentru a nu-și auzi copiii și nevasta plângând, iar Homer îl descrie pe Ulise, legat de catarg, obligat să asculte cântecul sirenelor; cititorul lui Bunyan și al lui Homer interpretează aceste cuvinte ca pe o aluzie peste timp la surzenia contemporanului nostru, afabilul Prufrock. Edna St Vincent Millay spune despre ea însăși că ar fi „domestică asemenea unei farfurii“, iar cititorul este cel care redenumește porțelanul cotidian de bucătărie — tovarășul meselor noastre, încărcându-l cu un sens nou, abia achiziționat. „Cazuistica înnăscută a omului!“ se plângea Karl Marx (citat de Friedrich Engels în *Originile familiei*). „A schimba lucrurile schimbându-le denumirea!“ Și totuși *pace*, Marx, exact asta facem.

Așa cum știe orice copil, lumea experienței (ca pădurea lui Alice) este lipsită de nume și rătăcim prin ea într-o stare de uimire, cu mintea asaltată de-a valma de învățare și de intuiție. Cărțile pe care le citim ne ajută să numim o piatră sau un copac, o clipă de fericire sau de disperare, suflul celui iubit sau șuieratul ca de ceainic al unei păsări. Fac asta aruncând o lumină specială asupra unui obiect, a unui sentiment, a unei revelații și

spunându-ne că aici, în față, se află chiar inima noastră, după un sacrificiu prea îndelungat, că acolo se află straja prevenitoare a Edenului, că ceea ce am auzit a fost cântecul venit de undeva de lângă Convent of the Sacred Heart[2]. Aceste iluminări ajută câteodată; ordinea în care survin experiența și numirea lucrurilor nu prea contează. Experiența poate fi prima și, mulți ani mai târziu, cititorul va găsi numele potrivit ei în paginile *Regelui Lear*. Sau poate să fie ultima, iar o sclipire a memoriei va scoate la lumină o pagină pe care credeam că o crezuserăm uitată într-un exemplar ferfeniț it din *Insula Comorii*. Sunt termeni inventați de scriitori pe care cititorul refuză să-i folosească pentru că i se par ciudați sau banali, sau chiar prea măreți pentru înțelegerea comună, așa încât sunt dați la o parte ori uitați, ori păstrați pentru vreo revelație întemeietoare ce îi va solicita într-o bună zi (speră cititorul). Dar câteodată ei ajută cititorul să numească ceea ce pare de nenumit. „Vrei ca el să știe ce nu poate fi rostit și să poată da răspunsul perfect, în aceeași limbă", spune Tom Stoppard în *Inventarea iubirii*. Câteodată un cititor poate găsi într-o pagină acel răspuns perfect.

Pericolul, așa cum știau prea bine Alice și al ei Rege Alb, este câteodată acela de a încurca cuvântul cu ceea ce numim cuvânt, lucrul cu ceea ce credem că este un lucru. Grațioasele fantome aflate pe o pagină, cu ajutorul cărora etichetăm lumea atât de prompt, nu reprezintă lumea. S-ar putea să nu existe cuvinte care să descrie torturarea altei ființe umane sau nașterea unui copil. După ce a dat naștere îngerilor lui Proust sau privighetorii lui

[2] Școală independentă romano-catolică pentru fete din Manhattan, New York.